

Sang bliver et skolefag

TRÆK AF SKOLESANGENS HISTORIE I 1. HALVDEL AF DET 19. ÅRHUNDREDE

Af KNUD ARNFRED

Studiet af de enkelte skolefags historie er endnu kun i sin vorden. Nogle undersøgelser er i gang, for faget sangs vedkommende ikke mindst takket være Sang-historisk Arkiv ved Århus Universitet. Nedenfor sammenfatter højskolelærer *Knud Arnfred*, Vallekilde, en undersøgelse, han har foretaget (København 1963) af skolesangen ca. 1790–1850.

»Sang« må være det ældste i den stadigt øgede række af fag i den danske skole, som man i vore dage med skiftende betegnelser har søgt at karakterisere som musiske fag, udtryksfag eller kreative fag. Fælles for disse fag, set i forhold til de elementære kundskabsfag, har altid været deres større følsomhed overfor såvel ydre kulturelle tilstande, pædagogiske strømninger, betydelige pædagogers særlige indsats, som skolens praktiske, økonomiske problemer.

Denne korte artikel vil, som et bidrag til en videre forskning på feltet, omhandle den første af dansk skolesangs histories tre faser, tiden o. 1790 til 1850¹. En isoleret behandling af denne periode er motiveret med, at »sangen i skolen« her, gennem pædagogiske overvejelser og digteriske og musikalske forsøg, udvikler sig til skolefaget: »sang-timen«.

1. generation. Schulz og Zinck

Frem til omkring 1800 havde, såvidt vides, kun latinskoler i de større byer regelmæssigt sang på timeplanen. Disciplene skulle gøre sangtjeneste ved gudstjenester og andre kirkelige handlinger. Oplysningstidens sekularisering, ikke mindst af den højere skole, løsnede imidlertid denne kontante forbindelse mellem katedralskolen og kirken, og sangopvartningsforpligtelsen overgik i visse tilfælde til købstadsskolen, der i så fald måtte tage indøvelsen af de nødvendige salmemelodier (koraler) og evt. et par flerstemmige satser ind i undervisningen. I købstadsskoler uden sådanne forpligtelser samt landsbyskolen har

der kun undtagelsesvis været sunget ud over de par vers af en salme, der har indledt og måske afsluttet skoledagen².

Hvad er da de væsentligste årsager til, at tingens tiltand ikke fortsætter, men at der i et lille, men stadigt voksende antal skoler uden ovennævnte forpligtelser indføres sang i skolearbejdet som et fag fra o. 1800, for endelig at blive officielt forordnet i skolelovene 1814? En nærliggende forklaring ville være, at den sydfra kommende filantropisme, der som bekendt gav de fleste ideer og impulser til det danske skolereformarbejde i dette tidsrum, også her skulle have været det direkte forbillede. Så enkelt er det imidlertid ikke. Den vægt på realfagene, de »almennyttige kundskaber«, og den tillid til forstandsdannelsens betydning, som doceres af filantropisterne, og ikke mindst i mecklenburgeren *Friedrich Eberhard von Rochows* eksempelgivende form, levner i princippet ikke megen plads til sangen, endsize musikken i skolen³. Begrundelser må søges på anden led. Hvad har været motiverne, når de navnkundige brødre *Ludvig* og *Christian Reventlow*, der med »forsøgsskolerne« på Brahetrolleborg og Christianssæde iøvrigt lagde sig tæt ind på Rochows reglementer og praksis på Rekahn, uden påviseligt forbillede her lader deres skolebørn få undervisning i salmesang og sang af verdslige sange?

Kilderne er ret sparsomme og nogle spørgsmål står stadigt åbne. Har således filantropisternes forståelse for, hvad de selv regnede for »stadieegnede« sange til børn, været med til at bringe en verdslig skolesang så at sige ind ad bagdøren ved at benytte disse moralske børnevers af især Gellert og Weisse (i oversættelse) som læsetekster? »Sjællands Stiftsøvrigheds Betænkning om Skolevæsenets Forbedring paa Landet 4. sept. 1789«, forfattet af Biskop *N. E. Balle*, antyder den mulighed med flg. passus: »Rochows Børne-Ven til Afveksling i Indenads Læsning for dem, der gjøre best Fremgang og derhos Weisses Sange for Børn⁴, hvoraf nogle kunne opgives de muntre Børn at lære udenad ligesom Bunkeflods Viser«⁵. Skal man forestille sig en afsmitning finde sted fra Spindeskolerne, hvor pigerne under arbejdet er sat til at synge dertil forfattede »Spindeviser«? Eller skal man bredt sammenfattende betragte den voksende forbindelse mellem skole og sang som en følge af oplysningstidens tanker og ideer, noget der »lå i luften«?

Givet er det: et afgørende skridt blev taget, da »Kommissionen til den danske Skoles Indretning« (1789–1814) bestemmer sig for at

indlemme sang og musik i fagrækken på Blaagaard seminarium, hvis oprettelse er kommissionens første konkrete resultat (1791). Bag kommissionsmedlemmerne stod kredse af oplyste og oplysningsbegeistrede borgere, hvem bl. a. en forbedring af kirkesangen og så vidt muligt også folkesangen lå på sinde. Emnet blev drøftet i de litterære og musikalske klubber og ganske særligt i »Det harmoniske Selskab«, hvor mænd som *J. A. P. Schulz* og *F. L. Æ. Kunzen* var indflydelsesrige medlemmer i slutningen af firserne. Da skolekommissionen begynder arbejdet og dens seminarieplaner bliver kendt, udformer og udgyder Schulz – opfordret dertil, formentlig af Reventlowerne⁶ – resultatet af sådanne overvejelser i et lille skrift: »Gedanken über den Einfluss der Musik auf die Bildung eines Volks und über deren Einführung in den Schulen der Königl. Dänischen Staaten« 1790⁷, og sender kommissionen nogle eksemplarer⁸. Schulz gør i skriftet kraftigt gældende, at vejen til den sang- og musikopdragelse af folket, som han med flere anså for nødvendig, enklest og mest virkningsfuldt gik gennem skolen. Til spørgsmålet om, hvor man finder egnede lærere, må han afvise at bygge et sådant pædagogisk fremstød på de få uddannede, danske musikere, der sad i »Kongens Capel« eller var »Hoboister« ved Regimenterne«. Disse »informerer kun privat mod god Betaling«. Hvad der måtte være af organister, kantorer eller stadsmusikanter kommer heller ikke i betragtning. Der må skaffes lærere, der er uddannede til netop denne opgave, og dette kunne ske ved, at der oprettedes een eller to lærestole i sang og musik ved det påtænkte seminarium.

Rådet blev taget til følge. Hvad enten Schulz, hans selskabsbrødre, kommissionen eller specielt Reventlowerne har hovedæren, så blev hermed den elementære sang- og musikopdragelse lagt i folkeskolens hænder, principielt med øjeblikkelig virkning, i praksis først efterhånden. C. Reventlows »Reglement for Skolerne paa Grevskabet Christianssæde. 19. nov. 1791. Konfirmeret 9. marts 1792«, udtrykker kort intention og situation med flg.: »Det var at ønske, at Børnene kunne nyde nogen undervisning i Musiken, dels for Sangens Skyld i Kirken, som derved ville blive meget opbyggeligere, dels ogsaa for at oplive Land-Almuen til Glæde og forfine dens Følelser.«⁹.

Schulz drøfter ligeledes i det omtalte skrift, hvilke undervisningsmidler den eventuelle seminarieuddannelse i musik og sang skulle baseres på, og han efterlyser: 1. »et Elementarværk for den praktiske

Musik«, 2. »Et Værk over Musikkens hensigtsmæssige Anvendelse til Nytte i Skolen«, dvs. en musikpædagogik, med vægten lagt på musikkens æstetiske, opdragende betydning. 3. en fuldstændig, autoriseret koralbog, og endelig 4. »Visekompositioner Tid efter anden, og andre Musik- og Syngestykker over hensigtsmæssige geistlige eller verdslige Texter, som Bondeviser, Borgersange, Soldaterviser, Familieviser, Almensange over alle Gienstande, som interesserer Folket«. Og Schulz slutter: »Saa meget til Begyndelse over en Gienstand, af hvis Vigtighed jeg føler mig ganske giennemtrængt, og hvorover jeg føler højere Kald, eller eftersom andre Forretninger tillader mig det, til enhver Tid med Fornøjelse paatager mig at gaae dybere i Detailen«.

Det var forståeligt nok en skuffelse for Skolekommissionen, der samtidig var Blaagaards bestyrelse, at Schulz ikke mente selv at kunne påtage sig undervisningen på seminariet ved siden af sine embedspligter ved Det kgl. Teater. I stedet pegede han på sin syngemester *H. O. C. Zinck*, som den rette, og lærestolen og hele sagen blev således overdraget Zinck. At denne slesvigske musiker, født i Husum, trods ildhu til det praktiske undervisningsarbejde og med en lys tro på musikkens og sangens gode indflydelse på mennesket, alligevel har følt opgaven ret uoverskuelig og tung, ikke mindst under de tryk-kende økonomiske kår efter englandskrigen, kan man bl. a. se af et par linier fra et af hans små skrifter, der behandler emnet¹⁰. Han siger her, en snes år efter at have begyndt arbejdet på Blaagaard, nu Jonstrup »Men hvorledes læres vel alt, hvad der kunne udfordres til dels at forstaae og udføre Musikken og dels at antages til – og at forstaae et eller andet musikalsk Embede, naar de dertil udfordrede Hjælpemidler maaske endnu for største Deel mangler? Eller har vi Danske musikalske gode Lærebøger? Har vi passelige Viser for Ungdommen i alle Stænder? Har vi Sange, Motetter, Hymner for Kirker og Skoler; og hvorledes anvendes vel disse? – Er Theatersager vel overhoved gavnlige til den musikalske Opdragelse? – Hvorledes danner vi i Almindelighed her vore Børns musikalske Organer og Anlæg – deres Hørelse, Stemme, deres Takt- og Tonefølelse?« osv.

Mens Schulz 1790 udkaster en teoretisk skitse over nødvendige lærebøger og anvendelige sange, så har Zinck stået midt i arbejdet uden lærebøger, og uden afklaring af spørgsmålet om, hvad retning repertoirevalget skulle gå. Hvad lærte da Zinck sine seminarister?

De skulle kunne salmebogens melodier: en bunden opgave, så meget mere som de uddannede seminarister oftest overtog degnens, og enkelte organistens funktion, hvor de kom i embede. Der har Schiørrings koralbog (1783) og siden (fra 1801) Zincks egen »Koral-Melodier til den Evangelisk-Christelige Psalmebog« dannet grundlaget. Hvad Zinck har fundet »passeligt« af verdsligt sangstof, får man et fingerpeg om gennem en håndskreven samling »Arier og Sange. Blaagaard Seminarium, 16. Oktober 1803(06). G. Sinding«, et teksthefte med 48 numre; ifølge overleveringen hører tillige sammen hermed en foreliggende melodisamling, der dog med sine 51 numre ikke direkte »dækker« tekstheftets indhold¹¹. At i det mindste melodisamlingen er blevet til efter Zincks diktat, kan næppe betvivles. Halvdelen af melodierne forekommer i trestemmig udsættelse, nogle i tistemmig. Hefte har vel tjent Zincks, ifølge Joakim Larsen¹², lovligt avancerede teoriundervisning, og syngemesteren har benyttet satserne til sin korsangsovnning af seminarieeleverne, – mandskorsang en generation før denne gennem tysk inspiration for alvor kom på mode herhjemme i studenterkredsene i 20'erne og 30'erne¹³.

Hvad var det for sange seminaristerne kunne tage med ud i skolestuen til bevidst afløsning af de »simple« folkesange, folkeviser og skillingsviser m. m., der nu engang måtte være børnenes på forhånd fortrolige, verdslige sangstof. »Sangbogen« samler det lodligere stof af de foreliggende *klubviser* (f. eks. Den Mand er uværdig til Livet. Pram/Zinck), *stændervis* (At være Soldat. Abrahamson/Zinck?), *lejlighedssange* og *syngespilsviser* (I Dalens Skød en Hytte lå. Thaarup/Schulz), *hæderssange* på overgangen til fædrelandssangen (om helten fra 1801: Være Fred med Eder alle. Abrahamson/Zinck) og desuden et par *børnesange*, hentet fra Rochows allerede nævnte læsebog Børnevennen. Denne »Seminaristernes sangbog« blev ikke trykt. Der kan have ligget økonomiske såvel som pædagogiske motiver bag. Endelig kan Zinck have set en fordel i frit og smidigt at kunne tage nye sange ind i det øjeblik, en egnet tekst og/eller melodi forelå¹⁴. Det blev en af Zincks elever fra første hold på Blaagaard, Jens Andreas Bramsen, musiker og sanglærer i København, der udgav den første egentlige skolesangbog på dansk: »Sange for Ungdommen af begge Kjøen til Brug i Kjøbsted- og Landsbyskoler«, 1815. En tekstbog – nodetryk ville gøre den for dyr – med hele 226 sange, der samler op så godt som alt fra tidligere sangbøger for unge. Man kan

nævne (igen) *H. C. Bunkelods »Forsøg til Viser for Spindeskolerne«* 1783, foruden *V. K. Hjorts »Sange for unge piger«* 1799, *N. H. Massmanns »Sange for Søndagsskolerne«* 1802 og naturligvis især ovennævnte »Seminaristernes sangbog«.

2. generation. *O. D. Lütken, J. W. Bruun, R. Bay m. fl.*

Oplysningstidens vægtigste sangsamling, også til skolebrug, blev dog teologen *O. D. Lütkens »Huus og Skolesangbog, eller 266 lystige og alvorlige Viser og Sange for brave Skolelærere og flinke Skolebørn«* 1818. Den øser af de samme kilder, men henter desuden mange sange i oversættelse fra dens nære forbillede: »Mildheimisches Lieder-Buch von acht hundert lustigen und ersthaften Gesänge über alle Dinge in der Welt und alle Umstände des menschlichen Lebens, die man besingen kann. Gesammelt für Freunde erlaubter Fröhlichkeit und ächter Tugend, die den Kopf nicht hängt, von Rudolph Zacharias Becker«, dog i forhold til denne med en drejning i titel og sangvalg mod skolebogsfunktionen. Bogen fik året efter sin melodiudgave ved en anden af Zincks elever, *Rasmus Andersen*, der netop havde afløst Zinck på Jonstrup. Som lært af Zinck bringer R. Andersen melodierne i delvis to- og trestemmig udsættelse. Skulle man skønne over de nævnte sangbøgers brug i samtidens skoler, så har vel Bramsens sangbog fundet anvendelse ved et par københavnske skoler, udover Sct. Petri pigeskole, hvor han selv arbejdede, mens Lütkens bog, bl. a. på grund af sit bredere sigte, nok er nået geografisk længere ud, specielt til de nye seminarier, om de gav sangundervisning¹⁵, uden at den dog af økonomiske årsager er anskaffet af ret mange skoler hverken i tekst eller melodiudgave, og da slet ikke i »klassesæt«. Mange lærere, som ville anlægge et sangrepertoire, måtte endnu længe ty til den gamle og omstændelige afskrivning¹⁶.

Det er ikke gørligt med de foreliggende oplysninger at danne sig et overblik over hvor, i hvilken grad og hvordan sangundervisning er blevet praktiseret rundt i landet i tiden omkring skolelovenes tilblivelse. Citater fra de forordninger, der omhandler sangundervisningen, siger formentlig mest om, hvad man forestillede sig praktiseret. »Planen for Fattigskolevæsenet i Kjøbenhavn« 1799 rummer flg. bestemmelse »Børnene anføres til rigtig og harmonisk Sang, især Koraler og gode Folkesange«. I »Anordning for Almueskolevæsenet på Lan-

det i Danmark« (29. juli 1814 § 23) hedder det: »ogsaa bør Skolelærere vejlede til ordentlig Sang«. Den tilsvarende og samtidige forordning for købstæder benytter lignende formuleringer. Forordningen om »De borgerlige Realskoler« (§ 74) befaler undervisning »i Sang, hvor der maatte findes Lejlighed«, og uddyber emnet i en senere forordning for læreren (§ 12): »Da Sangen udgør en væsentlig Deel af den offentlige Guddyrkelse, saa bør samme ingenlunde forsømmes i de borgerlige Realskoler, — «. »Anordning for Almue- og Borgerskolevæsenet i Kjøbenhavn« er mere oplysende. Under »Undervisningens Gang første Hovedklasse« (§ 8) står: »Sang, saavidt Børnenes Alder i denne Klasse tillader saadan Undervisning«. Anden hovedklasse: »Sangen fortsættes med Øvelser i lette Psalmemelodier ligesom ved andre gode Fædrelands- og Almuesange.« Tredie hovedklasse, drengeklasse: »Undervisning i Sang, saavel den religiøse som Selskabssangen, fortsættes i denne Klasse med Tillæg af flere vanskeligere Kirkemelodier og et større Forraad af Ungdoms- og Almuesange, især af patriotisk Indhold, der ere skikkede til at vække Kiærlighed til Konge og Fædrelandet og forædle den selskabelige Glæde«. Og endelig pigeklassen: »Sang, især i Arbejdstimerne Psalmer, saavel som andre moralske og muntre Sange, hvorved et passende Valg af vore Selskabssange maa finde Sted«¹⁷. De knappe formuleringer, især vedrørende landsby- og købstadsskolerne udsiger nok nogen skepsis over, hvordan forordningerne kunne efterleves. Det er de fleste steder noget nyt, der skal begyndes. Økonomiske og praktiske vanskeligheder og den stadig udtalte mangel på »duelige« lærere var hæmmende realiteter.

Mest har indsatsen i 1820-erne samlet sig om *forbedringen af kirkesangen*. Schulz karakteriserer (1790)¹⁸ salmesangen i provinsens kirker som værende »endnu et raat Skrig uden reen Intonation og Sammenstemning«. Det har næppe været uden betydning i denne forbindelse, at præsterne stod for det lokale skoletilsyn. En nærliggende forklaring er også, at salmesangen gennem morgensangen allerede havde indfødsret i skolestuen. Endelig var opgaven ret håndterlig: at lære børnene de mest anvendte koralmelodier og lære dem at synge melodierne »regelret«, som det findes udtrykt¹⁹. Formodentlig fra de fleste seminarier var det skik og brug, på Jonstrup så sent som i 1850²⁰, at seminaristerne medbragte hver sin håndskrevne, eenstemmige koralbog. Schjørrings og Zincks koralbøger, med deres generalbasbecifring, var for den uddannede organist og desuden kostbare.

Førnævnte Rasmus Andersen besørger i 1820 en to-, tre-, og firstemig udgave af Zincks koraltbog, hvortil der bevilges statsstøtte. I »Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn« 1825 kan man læse, at bogen er »befalet at anskaffes for hver Skolekasses Regning i hele Danmark. Imidlertid er den ikke at finde de fleste Steder og kun faa Lærere bruger den — — «²¹. Skulle skolernes sangundervisning støttes gennem relevant undervisningsmateriale måtte populariseringen af dette åbenbart gå endnu videre.

Sådan ræsonnerede i det mindste den dynamiske løjtnant og pædagog, *Jens Worm Bruun*, på hvis initiativ *Det pædagogiske Selskab* blev dannet 1820. Sammen med Bramsen og Zinck udgjorde han selskabets sangkomité. Gennem selskabets protokoller og dets tidskrift *Maanedstidende for Skolelærere* (1821–23), får man indtryk af den succes, der efter Bruuns egen vurdering ombølger komiteens arbejde. Det gælder også når den aldrende Zinck, træt af teoretiske, pædagogiske diskussioner, forvandler komiteens møder til »syngøvelser« (korsang) med tilslutning fra tilløbne, nysgerrige selskabsbrødre, indbudte seminarister fra Jonstrup, større elever fra rBamsens skole m. fl., en fascinerende, næsten rørende scene, der peger frem mod senere folkemusikalsk arbejde. Når derimod Zinck, i et foredrag for det samlede pædagogiske selskab om »Musikken som Opdragelsesmiddel« bl. a. konkluderer: »Lær dit Barn at høre, at det kan vorde hørig. Lær det at lytte, saa lærer det villigt at lyde!«, taler han som pædagog anno 1821²².

J. W. Bruun mente, at et brugeligt undervisningsmateriale ville fremkomme, hvis man benyttede *cifferskrift* i stedet for noder. Denne noteringsmådes oprindelse kunne betryggende føres tilbage til navne som *Rousseau*, *Schulz* og lærerbøger af de samtidige tyske pædagoger *J. F. W. Koch* og *B. E. L. Natorp*. Bruun, Bramsen og andre var helt overtydede om, at cifferskriftens brug af tal og enkelte hjælpetegn til angivelse af tonernes relative højde og længde, delvis analogt med tonoca-do systemet, med et trylleslag ville overvinde og bortvejde alle de problemer, som nodeskriften medførte. Taltegnene fandt man lette at læse og at skrive; de fordrede ikke nodepapir, de kunne trykkes af ethvert trykkeri, tilmed langt billigere end noder, ja: »Denne Undervisning er saa simpel og let, at en Lærer med liden Musikkundskab kan undervise efter den, og han kommer sjælden i Forlegenhed«, som den tyskfødte organist, *Kretschmer*, »Zifferskrif-

tens« formidler til Danmark, argumenterer²³. Bruun, og derpå Bramsen, lagde for med udgivelsen af en række små, billige hefter i lommeformat med de mest »brugelige« koraler i ciffre. Formodentlig med en skelen til Kingos åndelige sjungekor samler Bruun i 1822 således »Fjorten Choraler udsatte i Ziffre for to Sopraner (anden Stemmer er sat af Hr. Organist og Catechet A. D. Heger)«, med de almindeligst brugte og mest anvendelige salmemelodier ordnede som morgen og aften-sange til ugens dage. Året efter kommer andre 19 koraler – og som det siges af Bruun selv »Med disse 33 Choraler, 1/4 af Choralbogen, hvorefter 446 Psalmer, 4/5 af Psalmebogen kunne synges, – «²⁴. Cifferskriften slog kun i beskeden grad an. Ganske vist mener Kretschmer 1823 at vide²⁵, at seminarierne Jonstrup, Bernstorffsminde og Brøndbyvester benytter ciffre i undervisningen og fortsætter: »Kunne Eleverne lære at synge nogle af de simpleste og smukkeste Kirkemelodier fleerstemmigt nogenlunde reent, tillige nogle Folke og Skole-Sange, da er dette vel alt, hvad man i Almindelighed kan vente«. Bramsens »Flerstemmige Skole-Sange, overførte i Ziffersyngetegn«, 1832²⁶, markerer, som den i perioden sidste udgivelse til skolebrug med ciffre, den omtrentlige afslutning på dette forsøg, der aldrig i tilsvarende grad som i Tyskland vandt egentlig udbredelse herhjemme, men forblev knyttet til enkelte, især københavnske, læreres længere eller kortere entusiasme for teorien²⁷.

Andet blev prøvet. Med en pædagogisk teft for det elementære, der skulle kunne vurderes højere i dag, end den blev af samtiden og eftertiden, opfandt og lancerede Bruun et yderst primitivt monochordlignende strengeinstrument, det såkaldte *Psalmodycon*, som selveste musikdirektør Schall »finder svarende til sin Hensigt: at gjøre Psalme-sang almindelig, endog der, hvor ingen Tonekunstner kan faaes til at undervise Skoleungdommen«²⁸.

Endelig er J. W. Bruun stærkt inde i billedet i forbindelse med endnu et af tyvernes eksperimenter på det pædagogiske område, *den indbyrdes undervisning*. Som leder af *Prøveskolen for Indbyrdes Undervisning* og af *Søetatens Drengeskole*, Nyboder, afprøver og demonstrerer han metodens praktiske anvendelighed i faget, udformer de første til metoden påkrævede *tabeller*, og er også ad den vej med til at forenkle og systematisere den progressive sangmetodik, som Zinck ikke nåede eller magtede (?), men som var nærliggende at udfinde i den givne situation, og som endelig også *Pestalozzis* skoletanker til en

J. W. Bruun: »Fjorten Choraler . . .«, 1822 (s. 4).

vis grad sagde god for. Metoden blev tilladt sept. 1822 i borger- og almueskoler og blev især indført i et stort antal førsteklaser. Sjældent eller aldrig har man været længere fra fagets kreative muligheder, hvor metoden er blevet rendyrket. Det faldt i komponisten *Rudolph Bay's* lod at føre metoden à jour med udenlandske forsøg ved – efter

en studierejse til pædagogen Wilhelm Boquillon, Paris, 1831 – at udgive »24 Tabeller« samt »En Anviisning til Sang efter den indbyrdes Underviisning for Almue og Borgerskolerne i Danmark«. Den i anvisningen bragte minuttabel giver indtryk af en idealtid efter Boquillon-Bay'sk mønster:

Børnene staae opstillet, No. 1.

Til No. 2, Psalmesang		4 Minutter
–	3, under Sang af Folkesange at gaae til Tabellerne	3 –
–	4, Arbeid (Underviisning, Examination, Sang) ved Tabellerne	20 –
–	5, under Sang af Folkesange at gaae til Bordene	3 –
–	6a, Skrivning efter Bihjælperens Diktat	10 –
–	6b, Skrivning og Sang efter Lærerens Diktat	12 –
–	7, Echosang	
–	8, under Sang af Folkesange at gaae til Væggene	3 –
–	9, til Opløsning af Syngeskolen	1 –

Apparatet blev tilsendt seminarier og adskillige borgerskoler. På seminarierne har det i det mindste været i brug i adskillige år²⁹, medens man erfarede, at det var for stort til brug i landsbyskoler. Stiftprovst *Nicolay Faber*, den senere biskop, giver 1832³⁰ udtryk for sin tvivl om, hvorvidt »Tiden er modnet til metodisk Sangs Fremme i vore Almueskoler paa Landet«. Han mener, at landbørn ikke ofte møder musik før de kommer i skolen, og at man derfor må gå langsommere frem end i byerne. Dertil kommer de oftest dårligt rustede lærere ved landsbyskolerne. Desuden finder Faber, at 200 timers sangundervisning – det krævede en gennemgang af Bay's apparat – vil forekomme landalmuen at være spildt tid i forhold til behovet for mere almene kundskaber. Faber er med sin kritik af den »officielle« fremgangsmåde i 1832 formentlig eksponent for en almindelig mening i lærerkredse. Hans positive, energiske indsats for skolesangen blot 12 år senere, som skal omtales nedenfor, registrerer lige så sandsynligt et tidskifte.

Kritikken gavnede i det mindste. Et nyt »Apparat«, bestående af kun 10 tabeller, blev udarbejdet af Bay i 1836, for endelig i et antal af 700 at blive fordelt til landsbyskoler på kancelliets regning. Samtidig opgives den indbyrdes undervisning ved brugen af apparatet, der nu skal tjene som »en gavnlig Ledetråd til paa en let og progressiv Maade at lære Børnene at træffe Intervaller, og med musikalsk

Nøjagtighed at udføre tostemmig Skolesang og de i Kirken brugelige Choraler«. Bay, der i disse år fungerer som rejsende sanginspektør, betalt af seminariefonden, var især optaget af skolens forpligtelse overfor sangen i kirkerne og giver i sit kampskrift: *Om Kirkesangen i Danmark*, 1840, en vurdering, der kan supplere Fabers. »At Musikundervisning gives i vore Skoler, er ikke ualmindeligt især i Hovedstaden, hvor der ei er Mangel paa Musici til Lærere. Dog er Kirke eller Choral sang langt fra at være Hovedsagen i disse, men denne trives næsten alene i Kirkeskolerne og nogle Elementarskoler. Man finder det almindeligen mere hensigtsmæssigt og overensstemmende med Børnenes og Forældrenes Smag, at indstudere fleerstemmige verdslige Sange og Theatersager, og endeligen, de allerfleeste Lærere have i deres egen musikalske Carriere ei havt nogen Anledning eller Interesse for at gøre sig fortrolig med Kirkesang«.

Bay vandt ikke megen gehør. I sit syn på Kirkesangen var han, efter inspiration sydfra, en for tidlig laubianer, og hans initiativrige kolleger, især i den københavnske skoleverden, var fra midten af trediveerne mærkbart en *trediegeneration* med andre forudsætninger og arbejdsvilkår end dem, der havde præget pionergenerationerne. En stigende levestandard kommer langsomt skolen tilgode. Det politiske røre og borgerskabets øgede deltagelse i det litterære liv mindsker afstanden mellem kunstner og publikum. Skolen, og først den højere skole, er ved at blive sig bevidst med sine selvstændige krav og behov til forbrug af undervisningsmidler. Translokationen og afslutningskoncerten trækker et bredere og delvis *nyt verdsligt sangstof* ind i skolesangens repertoire.

Det var dog heller ikke alle højere skoler, der havde sang på skemaet. De fleste programmer fra latinske skoler i København og rundt i landet omtaler faget, men nederst i rækken, og vakancer i sanglærerembedet er ikke ualmindelige. Lærerne til sangtimerne søges helst mellem akademiske borgere; cand.teol'ere eller cand.phil.'ere med nogen musikkundskab er foretrukne. Cand.phil.'erne er timelærere. Samme ansættelsesmåde blev anvendt de ret få steder, hvor man ser den stedlige organist eller andre lokale musikere bliver hentet ind i latinske skoler. For københavnske timelærere har det været muligt og ikke ualmindeligt, at de var knyttet til flere skoler, latinske skoler og borgerskoler og eventuelt private institutter på een gang. Det var nødvendige vilkår for A. P. Berggreen i adskillige år.

»Som Syngelærer i flere Skoler har jeg alt længe følt Savnet af en trykt Samling passende Skolesange, thi Afskrivning af Sange er for Eleverne forbundne med store Vanskeligheder«. Med denne praktiske bemærkning indleder Berggreen forordet til den første af de ialt 15 skolesangbøger, han udgav i årene 1834–76³¹. Især de første hefter i rækken kan siges at registrere den ovenfor antydede forskydning i behov for nyt skolesangstof, men hefterne bliver samtidig i højere grad end andre i den bølge af skolesangbogsudgivelser, der finder sted fra midten af trediverne, normdannende, bliver solgt (i flere oplag), brugt og plagieret.

Berggreen er den kyndige musiker, komponist og litterat med overblik, ikke alene over det mulige repertoire, men også over den danske skolesangs »ideologiske« fundament hos Schulz og Zinck. Hans valg af sange til hefterne sigter ikke på det motodisk tilpassede, endsige de bekvemme i klassesituationen. Hans krav: den gedigne sang, tekstligt og musikalsk, medfører således at Berggreen udelukker en række børne-folkesange, af den enkle treklangsmelodi-type, som ved denne tid via tyske skolesangbøger har fået indpas i det danske skolesangsrepertoire. Overhovedet har børnesange efter Berggreens mening ikke uden videre adkomst i skolesangen. Kun hvis de besidder de kvaliteter, at de ville kunne huskes og bruges endnu af den senere voksne, finder han de har nogen berettigelse. Hans anliggende er *folkesangen* i dybden som i bredden.

Endnu her midt i trediverne er kun få sange helt selvfølgelige (uundværlige) i en sangbog for skolen, det vil sige, er blevet »*Skole-Sange*«, som det første gang hedder hos Kretschmer. Af »faste« sange, vi stadig kender, kunne nævnes: Kong Kristian, I dalens skød en hytte lå, Vipper springe, See den solklare himmel, Alt glimrende bæver og Duftende enge. Berggreen kan således til sine udgivelser vælge frit, og han gør det imellem det bedste i traditionen fra Schulz-Zinck-Lütken og fremefter. Berggreens overblik og smag mærkes bl. a. i hefternes disposition. Sangene i de enkelte hefter er således i nogen grad anbragt efter, hvordan de klæder hinanden. Det var overhovedet et æstetisk-psykologisk spørgsmål for Berggreen, at sangene bringes, men også synges i et følelsesmæssigt, organisk forhold til hinanden³². Som et håndgribeligt tegn på sin hengivenhed for »Capelmester Schulz« an-

bringer Berggreen fast en fast Schulz-melodi, oftest en kantate-hymne, på førstepladsen i alle hefterne, (med de bekræftende undtagelser i hefte VIII, X og XIV, motiveret i hefternes specialkarakter af rene henholdsvis salme-, folkevis- og salmesamlinger). Hvor Berggreen overvejende søger sine tekster, kan man få et indtryk af ved at anføre de foretrukne tekstforfattere i samtlige hefter, nævnt i kvantitativ rækkefølge: Ingemann (59), Oehlenschläger (39), Grundtvig (32), Visby (15), C. J. Boye, Th. Taarup, Kingo, Brorson, A. K. Bang, Rahbek, Storm, Haste, Heiberg, N. Krossing, Guldberg, Ploug, Frankenau, Ewald, Blicher, S. Beyer, Hertz (4) – listen ville, fortsat, komme over 80 navne. Med i billedet kommer de ret mange oversættelser af tekster, især fra den tyske digterkreds »Göttinger Hainbund«, og de henved hundrede folkevisetekster af dansk og udenlandsk herkomst. En tilsvarende opremsning af foretrukne komponister stiller ubeskedent Berggreen selv i spidsen med 90 forskellige melodier, og fortsætter med Weyse (72), Schulz (56), Kuhlau (17), Krossing, Kunzen, Zinck, Haydn, Mendelsohn, Gade, Mozart og W. Schiöt (9) osv. Det samlede antal folkeviser og folkemelodier ville dog udgøre den største gruppe.

Var Berggreen med sine hefter, fra 1859 tillige som »Sanginspektør«, frem for nogen i tiden med til at hjælpe skolesangen op på et hidtil uprøvet niveau, ydes der naturligvis også særlige indsatser af andre. Således må *Carl Joachim Borchorst* nævnes. Fra 1827(?) til sin tidlige død 1844 var han lærer ved »Søetatens Dreng- og Pigeskole« og ved »Vajsenhuset«. Han synes at have været et musikpædagogisk talent, og af oprigtig interesse og beundring for, hvad han evnede med sine skolebørn, komponerede Weyse nogle tre- og firestemmige sange til ham. Borchorst lader dem trykke i sine skolesanghefter fra 1834 og 38. Derfra har vi bl. a. Weyses melodier til Velkommen igen Guds engle små og Kommer hid I piger små. Weyses egen udgivelse: *Trestemmige Sange* 1841, manifesterer musikalsk set et lykkeligt højdepunkt i den tilnærmelse mellem kunstneren og skolen, som blev antydet ovenfor. Skulle man pege på tekstlige paralleleksempler, måtte det blive *Ingemanns morgensange* 1837 og især *Grundtvig's skolesange*, såvel de bibelhistoriske som historiske, der blev tilgængelige i *Kröniker-Riim til levende Skolebrug* 1829 og 42, *L. C. Hagen: Historiske Psalmer og Riim* 1832, og endelig *P. O. Boisen: Samling af bibelske og kirkehistoriske Salmer og Sange for skolen* 1853.

For såvidt man ud fra skolesangbøgernes indhold kan slutte noget om, hvad der er blevet arbejdet med i sangtimerne, viser flere udgivelser fra midten af 40-erne en tendens til større differentiering i repertoiret på de forskellige klassetrin. Sandsynligvis påvirket af samtidige skolesangbøger udgiver således bl. a. brødrene *Chr. og Emil Erslev* et par sangbøger 1845–46, der med vidtgående hensyn til melodierne som teksternes enkelhed kun er tænkt at skulle dække et begyndertrin, mens til eksempel *Martin Hammerich* (anonymt) udsender en samling *Trestemmige Sange til Brug for Borgerdydskolen paa Christianshavn* 1845, der med fransk, tysk, engelsk og svensk-sprogede sange ensidigt sigter mod den højere skole, samtidig med at samlingen illustrerer een af Hammerichs banebrydende ideer: »Værdien for Eleven af den umiddelbare Omgang med udvalgte Dele af Stoffet i dets Oprindelighed»³³. Indbydelsesskrift til afgangsprøven på Borgerdydsskolen 1844 anbringer nævnte sangbog i dens praktiske sammenhæng ved bl. a. at berette: »Ved Øvelserne i fleerstemmig Sang, hvori henimod halvhundrede Disciple fra de ældre Klasser have deltaget under Hr. (Emil) Erslevs Vejledning, er i Aarets Løb foruden nogle Canons indøvet forskellige Folkesange, Bellmannske Viser og Sange af Mozart, Weber og Weyse. Af og til har der været Sang i Skolegaarden mellem Timerne«.

40-erne. *N. Faber m. fl.*

Fra R. Bay, der dog havde nogen føling med, hvad der skete rundt på skolerne, ved vi³⁴, at sang endnu i 1840, en menneskealder efter skolelovene, ikke er blevet fag ved alle skoler. I samme tidsrum har skolesangens foregangsmænd og udgivere udelukkende været knyttet til københavnske skoler. I 1842 lader kirkesanger og lærer i Randbøl, *N. C. Bjerrum*, en samling »Choraler« trykke i Kolding og bryder derved som den første det københavnske monopol. Men også mere vidtgående initiativer melder sig nu uden for hovedstaden.

Nicolai Faber, der som omtalt kritiserede Bay i 1832 for manglende realisme i hans undervisningsprogram, tager nu i 1844, som biskop i Odense, selv den kastede handske op og stifter Samfundet til *Sangens Fremme* med sigtet: sangundervisning i alle skolerne (på Fyn). I Bestemmelser for Samfundet —, § 2, skriver han: »Som en Følge af disse Lovbestemmelser Iagttagelse (kort omtale af sangen

i skolelovene) er Sangen ei blot indført i de fleste Almueskoler; men den er i adskillige tillige i en god Fremskriden ud over det Almindelige. I Fyns Stift have tvende i St. Knuds Kirke i Odense 1841 og 1843 af henved 200 af Stiftets Skolelærere udførte Sangfeste afgivet hæderlige Beviser paa de Kræfter, som haves til det forberørte Maals Fremme. Men skal Sagen faae den Fremgang, som dens store Vigtighed fortjener, maa den blive mere end en Skolesag; den maa blive en Samfundssag«. Med energi aktiviserer Faber præster, lærere og herskaber rundt i stiftet, og Samfundet fik bred tilslutning. Ved skoler, hvor læreren ikke magtede at give sangundervisning, fik man en stedlig spillemænd eller bymusikant til hjælp, som det også havde været Bays løsning flere steder. Faber indsamler desuden materiale til et Sangapparat, der bestod af kraftige pluk fra tilgængelige skolesangbøger og lidt metodiske anvisninger, men fik også hurtigt udgivet sin egen skolesangbog og korresponderende melodibog i 1844³⁵.

Det folkelige og politiske røre i 30-erne og 40-erne og ikke mindst Treårskrigen fremkaldte som bekendt et væld af nye nationale og folkelige sange, der hurtigt kom »i omløb« og hurtigt blev hentet ind i sangbøger, som *P. O. Boisens Nye og gamle Viser af og for Danske Folk*, 1. udg. 1849, og *Gamle og nye Sange til Brug for Skolen og Livet*, samlede af *K. Karstensen*, Sognepræst for Dybbøl Menighed, udgivne af den danske Forening for Als og Sundeved 1851³⁶. De nævnte sangsamlinger og flere andre fra netop disse år lægger betegnende nok ikke skjul på deres dobbelte sigte som både skolesangbøger og folkesangbøger. De to funktioner smelter sammen. Hvor skolesangen af N. Faber gøres til en folkesag (»samfundssag«), bliver nu endnu tydeligere folkesangen en skolesag.

Det samme brede sigte i ovennævnte sangbøger mødte vi i Lützens sangbog 1818/19. I begge tilfælde kan ønsket om at nå ud til den størst mulige køberkreds være en forklaring, men ligheden kan ikke skjule den udvikling, der er foregået i de tredive mellemliggende år. Hvor Lütken fremlægger et ret møjsommeligt indsamlet og sorteret sangstof i håb om, at mest muligt af det måtte finde anvendelse i skole- og folkesangen, der henvender Boisen og Karstensen sig med deres samlinger til på forhånd mere etablerede og nationalt motiverede kredse, i skolen som uden for skolen; og gør det med et repertoire, der ved brug i overvejende grad allerede havde dokumenteret dets uundværlighed i en sangsamling, hvad enten sangene var af ældre

eller nyere dato. Traditionen har nu trukket en forpligtende linie i repertoire og slået sine cirkler omkring en række *skolesange*. Vi ser ved århundredets midte skolesangen i et selvfølgeligt forpligtende afhængighedsforhold til den eksisterende, levende *folkelige sang*. Der er nu etableret et vekselspil mellem de to funktioner, folkelivet og skolen parallelt med den gamle forbindelse mellem menighedslivet og skolen, sådan som det i al væsentlighed har været tilfældet til op mod vore dage.

Een af oplysningstidens ideer var dermed på en måde realiseret, omend det skete langsommere og tildels anderledes, end det i 1790 havde foresvævet J. A. P. Schulz.

Bibliografiske noter

Rasmus Andersen 1789–?

Lærer fra Blaagaard – Jonstrup 1806–09. Landsbyskolelærer til han 1811 af Zinck blev udset til efterfølger som lærer i sang og musik på Jonstrup. 1817 fuldstilling som tredielærer med musikfagene, regning og matematik. Pensioneret – efter over 40 års tjeneste ved seminariet – 1851. Hans metodik fremgår af en artikel i Tidsskrift for Almueskole- og Seminarievæsenet 1843: Om Fremgangsmåden ved Musikunderviisning på Jonstrup Seminarium. Blev dog efter sin afgang udsat for nogen offentlig kritik af sin undervisning (Den nordiske Folkeskole 1851 nr. 28, 33, 34, 40).

David Wilhelm Rudolph Bay 1791–1856

Student 1808. Studerer teologi og dyrker musik – sang, guitar, komposition. 1816 konsulatsekretær i Algier, men fortsætter beskæftigelsen med musik. Studierejse til Rom for at studere kontrapunkt hos Zerletti. På orlov i Danmark 1822 forsøger han at sikre sig stilling i landet og er bl. a. på tale som lærer ved Sibonis konservatorium. Opgiver sin stilling i Algier, forlader sig på en løbebane som musiker og arrangerer sig tildelt en studierejse til Paris 1830, for der at studere sangundervisning efter den indbyrdes undervisnings metode. Rejser i landet for at tilse sangundervisning, betalt af seminariefonden, og fungerer i praksis som sanginspektør til sin død. Kantor ved Holmens Kirke og titulær professor 1834.

Andreas Peter Berggreen 1801–1880

Student 1819, begynder som stud.med., men skifter snart til jura. Efterhånden tager musikken overhånd. Af de ikke så få skoler i København, B. var lærer ved i tidens løb, ved man besked om flg.: Borgerdydsskolen i Kbh. 1836–51, Døtreskolen på Christianshavn, von Westens Institut, Jomfru Weises Pigeinstitut, og

endelig det fornemme embede ved Metropolitanskolen 1843-68. Hans forgænger dér var efter gl. tradition i embedet tillige kantor ved Frue Kirke.

Af Monrad, der allerede tidligere havde konsulteret B. i spørgsmål vedr. skolesang, ansættes B. 1859 som »Sanginspektør ved de lærde Skoler, Skolelærerseminarierne og øvrige under Kirke- og Undervisningsvæsenet hørende Undervisningsanstalter« et embede han beklæder til kort før sin død. Ydre anerkendelse møder B. i form af professortitel 1856, æresdokortitel 1878 og en penge-gave fra lærerstanden 1876. Som sanginspektør møder han især i begyndelsen en del modstand fra grundtvigske kredse på grund af uenigheden i kirkesangs-spørgsmålet, men opnår at se den vækst i bredden, som kendetegner skolesan-gen i 60-erne og 70-erne. Om B.s kunstneriske og menneskelige isolation i de sidste leveår vidner især et brev fra B. til Paulli, jan. 1875 (Fund og Forskning IV 1957 s. 109) og Charles Kjerulfs artikel om B. i Nordisk Musik-Tidende, 1880 (S. 185-93).

Niels Christensen Bjerrum

Lærer fra Skaarup seminarium 1835. Bliver derpå kirkesanger og skolelærer i Randbøl og fra 1851 i Skanderup (Kolding).

Peter Outzen Boisen 1815-1862

Student fra Borgerdydskolen på Christianshavn 1834 og to år senere lærer ved Caroline Amalies Asyl. Cand. teol. og desuden lærer ved Dronningens Asylskole 1841. Bestyrer nævnte skoler 1851. Grundtvigs kapellan ved Vartov 1858. Aktiv »Forsanger« i Danske Samfund i 40-erne.

Carl Joachim Borchorst. 1800-1884

Oplysningerne er sparsomme. Bekendt, og allerede nævnt i artiklen, er det, at B. bl. a. var lærer ved Vajsenhuset 1831-44 og Nyboder skole - 1844. Ved sidstnævnte kan han tænkes at have afløst J. W. Bruun 1827. B. underviste desforuden i messesang på Pastoralseminariet. Fik 1841 prædikat af kgl. syngeme-ster. Nogle usignede artikler om sang og musik i Dagen skal være skrevet af B. (Thrane).

Weyse har om B. fortalt: »Dette Menneske har virkelig et eget Talent for at få Børnene i Gang, men han selv gaar til Grunde derved, han har faaet Blodstyrning«. Mindedigt af J. L. Heiberg i Fædrelandet 5. nov. 1844.

Jens Andreas Bramsen 1764-1832

Rejser som snedkersvend i Tyskland og Schweiz i årene 1784-90. Elev på Blaa-gaard 1791. Ansættes efter eksamen ved Hofpræst Christianis Opdragelsesanstalt, og findes fra 1800 ved Sct. Petri Pigeskole. Opretter 1823 en Synge-skole for Ziffersang (Maanedstidende . . . 1823).

Jens Worm Bruun 1781-1836

Student fra Arhus Kathedralskole 1799. Studerer teologi og naturvidenskab. »Liutenant ved Armeen« ved hjemsendelse 1803. En række år huslærer på jyske herregårde, og bliver bl. a. 1811-21 lærer ved de mosaiske friskoler.

Stifter 1820 Det pædagogiske Selskab efter fransk forbillede, og er dets formand til 1827. Leder 1819–20 Prøveskolen for Indbyrdes Undervisning. 1827 er han lærer i Aarhus.

Emil Erslev 1817–1882

Student 1836, stud.teol 1838–39 og stud.jur. 1839–42. Studiet ikke fuldført. 1844–50 lærer ved Borgerdydsskolen på Chrhv. og 1845–55 lærer ved Efterslægsselskabets Realskole. I 1846 går han i kompagniskab med Emil Horne-mann om dennes Musikalie- og Malerihandel, som han er enejer af 1859–69.

Nikolai Faber. 1789–1848

Student 1807, cand.teol. 1811. Lærer ved københavnske skoler og 1813–14 adjunkt ved Metropolitanskolen, men må søge kontorarbejde p. gr. a. økonomiske vanskeligheder, og uddanner sig i sin fritid i musik. Dr.phil. 1817 og Dr. teol. 1826. 1820 sognepræst på Fyn og fra 1834 biskop sammesteds. Deltager i tidens (beskedne) pædagogiske debat over en bred front og støttes i sit arbejde for skole- og kirkesang af Fyens guvernør, den senere Chr. VIII, og dennes gemalinde Caroline Amalie.

Martin Johannes Hammerich. 1811–1881

Student fra Borgerdydsskolen på Chrhv. 1828. Cand.teol. 1833, magister 1836. Leder af Borgerdydsskolen fra 1842 og tager aktivt del i den højere skoles reform (Madvigs reform 1850), hvor han bl. a. får indført svensk og oldnordisk i »gymnasiet«. Farbror til musikhistorikeren Angul Hammerich.

August Daniel Heger. 1773–1835

Stammer fra Kassel og kom til København 1802 for resten af sit liv at beklæde stillingen som organist og kateket ved den tysk reformerte menighed ved Sct. Petri Kirke. Han var desuden en søgt lærer i musikteori. Hans vel nok mest nominente elev var H. Rung.

Kretschmer

Oplysningerne meget sparsomme. Tyskfødt. Organist i København. Lærer ved Det søsterlige Velgjørenheds Selskabs Skole; skriver i Maanedstidende for Skolelærere og Opdragere 3. årg. s. 35 om Ziffre, brugte som Tonetegn, et Hjælpe-middel til Sangens Fremme i Borger- og Almue-Skoler. Omtales af J. W. Bruun som den der har »formidlet« ciffer-tegnene til landet.

O. D. Lütken. 1793–1866

Student 1811. Cand.teol. 1816. Lærer ved Metropolitanskolen i latin 1817–19, derefter præst.

C. E. F. Weyse. 1774–1842

W. har – såvidt vides – ikke haft stilling som sanglærer i en børneskole. Bekendtskabet med Zinck gennem Det musikudøvende Selskab førte ganske vist W. til Blaagaard allerede 1791, men da var interessen rettet mod »Selskabets« koncerteren. Hans skolesange bliver til ved de »bestillinger«, Borchorst afgiver til

sit skolekor og sine skolesangbøger, og som betales med 5 Rbd. stykket.
Det vides at W. ofte overværede Borchorsts sangtimer og glædede sig over børnenes sang.

Litteratur

a. Skolesangshistorie.

- A. Møller: Nogle Bemærkninger om Skole-Sangundervisningen. 1865.
A. Müller: Om Menighedsang og Sangundervisning i Almueskoler, 1883.
Johannes Lind: Træk fra Sangplejen i den første Halvdel af det 19. Aarhundrede. Folkeskolen 1915.
Thorvald Madsen: Et Hundredeaars Jubilæum. Hjem og Skole 1934. Folkeskolen 1935.
Karl Clausen: Folkelige musikproblemer – med særlig hensyntagen til gymnasieskolen. Da. musiktidskrift. 1936.
C. B. Schlägelberger: Lærernes Betydning for Dansk Folkesangs Vækst. Lærerne og Samfundet. 1814–1914. bd. 1.
Viggo Bitsch: Børns opdragelse af musik i Sangtimen før og nu. Vor Ungdom 1941.
Sigurd Berg: Træk af Dansk Musik i Sangtimen før og nu. Vor Ungdom 1941.
Sigurd Berg: Træk af Dansk Musikpædagogiks Historie. 1948.
Karl Clausen: Folkevisen i den danske Skole. Dansk Sang. jan. 1958.
Wilhelm Stahl: Geschichte des Schulgesangunterrichts. Stuttgart. 1913.

b. Alm. sanghistorie

- Jens Aarsbo: Dansk Fokesang fra det 19. Aarhundrede I–II. 1903–04.
Karl Clausen: Dansk Fokesang gennem 150 År. 1958.
Herman Kretschmar: Geschichte des deutschen Liedes I. Leipzig 1911.

c. Alm. skolehistorie

- Johs. Helms: Borgerdydsskolen paa Kristianshavn i den Barndom og Ungdom. 1787–1838. 1887.
Jean Pio: Efterretninger om Borgerdydsskolen 1849–80.
Holger Lund: Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn 1787–1887. Et Mindeskrift. 1887.
Jørgen Jørgensen: Pædagogikkens Historie, nærmest med Hensyn til Folkeskolelævesenets Udvikling. 1898.
Joakim Larsen: Den danske Folkeskoles Historie. I 1536–1784, II 1784–1818, III 1818–1898. 1914.
Joakim Larsen: Skolelovene af 1814 og deres Tilblivelse aktmæssig fremstillet. 1914.
C. A. J. Dalborg og P. M. Plum: Metropolitanskolen gennem 100 Aar. 1916.
Hans Kyrre: Det pædagogiske Selskab gennem 100 Aar. 1920.
J. P. Jørgensen: Blaagaard Seminarium. Jonstrupbogen 2. bd. 1924.
Chr. Ottesen: Det kgl. Vajsenhus gennem 200 Aar. 1927.

NOTER

1. Karl Clausen inddeler i *Af Landsbyskolens Saga* dansk skolesangs historie i tre faser: Oplysningstid (o. 1790 til henimod 1850), Romantik (o. 1840 til henimod 1920), og Den musikalske reformbevægelse (o. 1900 og fremefter).
2. Joakim Larsen: Den danske Folkeskole 1784-1818. (J. L. II). s. 184.
3. J. L. II s. 33.
4. Chr. Felix Weisse: Kleine Lieder für Kinder. Oversat 1778 af H. B. Birch på L. Reventlows foranledning og bundet ind bag i læsebogen: Rochows »Børnevennen«.
5. Joakim Larsen: Skolelovene 1814. Aktmæssig fremstillet. (J. L. 1814). At sangtekster er blevet anvendt til læse- og skriveøvelser i skolen næsten »alle dage« er givet. Man mærker sig dog, at historikeren Hans Lund, ang. sangen i Rødding højskoles første år, kun med sikkerhed kan sige, at digte og sangtekster har været anvendt til skriveøvelser og slutter: »Ad disse veje er der formentlig efterhånden skaffet sangen indgang i højskolens arbejde«. Se Karl Clausen: Sangen mellem krigene og dens forudsætninger i 1840-erne. Årbog for Da. Skolehistorie. 1970 s. 35.
6. Ifølge oplysning fra Karl Clausen.
7. En oversættelse bringes i Minerva, febr. 1790 s. 254: Tanker over Musikens Virkning paa et Folks Dannelse, og over dens Indførelse i Skolerne i de Kongel. danske Stater, af Hr. Capelmester Schulz.
8. J. L. II s. 76.
9. J. L. 1814 s. 56.
10. Frimodige Ytringer over Musikkens gavnlige Anvendelse i Staten ved offentlig og grundlig Undervisning og Dyrkelse. Det danske Cancellie helligt af H. O. C. Zinck. Professor og Sanglærer, Jonstrup i Vinteren 1810. s. 9.
11. Den nævnte tekst- og melodibog opbevares på Statens pædagogiske Studiesamling, (arkiv).
12. J. L. II s. 185.
13. Jf. Arthur Arnholtz: Om mandskorsang. Da. Musiktidskrift 21. årg. 1945 nr. 3.
14. I en (ligeledes) håndskreven samling »Arier, samlede paa det Joenstrupske Seminarium i Aarene 1812, 1813, 1814 og 1815 af Anders Stephansen« (opbevares på Jonstrup sem.) »genkendes« Zincks samling i en senere udformning. I registret henvises til en (ikke fundet) melodisamling.
15. Nye seminarier: Brahetrolleborg 1894, Vesterborg Sem. 1801, Brøndbyvester 1802, Skaarup 1803, Borris 1806, Snedsted 1812, Lyngby, (Århus) 1813, Ranum 1815-16 (1845), Bornholm 1816. Det kan ikke her oplyses, hvilke sem, der gav sang, og musikundervisning 1818. J. L. II s. 218 oplyser, at der 1804 på Blaagaard sker en indskrænkning i musik og musikteoriundervisningen. Assessor Mandix oplyser i Minerva 1806 (»Om Vigtigheden af at Undervisning i Musik gives i Skolerne«) at musikundervisning kun gives på Blaagaard og Brahetrolleborg.

16. En trompeter og syngelærer L. Andersen i Horsens skriver til Berggreen ang. Sange til Skolebrug, 1834: »Endnu engang min hjerteligste Tak for Deres udgivne Sangbog, da jeg derved har sparet betydelig Umage med at samle og afskrive Sange til Stemmerne, saameget mere som den billige Priis har gjort det muligt for de fleste at anskaffe sig hver et Eksempplar«. (Det kgl. B. N. K. S. 3218 40).
17. J. L. 1814.
18. jf. note nr. 7.
19. »Regelret Choralsang«. Artikel af J. W. Bruun i Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn, 4. okt. 1825.
20. Statens pædagogiske Studiesamling opbevarer to håndskrevne Choralbøger. Dels en »Choralbog af Weyse« ved Chr. Jensen, 135 enstemmige koraler, udateret og dels en »Choralbog« ved Hans Rasmussen, skrevet på Jonstrup 1850.
21. Jf. note nr. 19.
22. Foredraget refereret (af J. W. Bruun) i Maanedstidende for Skolelærere —, 1. årg. 1821 s. 85.
24. Jf. note nr. 19.
25. Maanedstidende for Skolelærere —, 1823.
26. Eksemplet bortkommet fra Det kgl. Bibliotek.
27. Se seminarielærer Müller: Bemærkninger og Vink betræffende Sangundervisningen —. Tidsskrift for Almueskole og Seminarievæsenet, 1845 s. 126.
28. Attest — på Cancelliets forlangende — for instrumentets gavnlighed, citeret af Bruun i Maanedstidende for Skolelærere —, 1823 s. 126.
29. Seminarielærer Müller (Lyngby) meddeler 1845, jf. note nr. 27, at han anser Bay's Syngeapparat for i det væsentlige eneherkende som System paa de danske Skolelærerseminarier.
30. N. Faber: Forsøg til et Overblik paa Almueskolevæsenet i Danmark. 1832.
31. 14 hefter under titlen: Sange til Skolebrug, (1. hefte i 4 oplag, 2., 3., 4., 5. i 3 oplag) og eet hefte kaldt Skolesange, 1845.
32. Jf. Berggreens forord til 2. heftes anden udgave.
33. Jf. Martin Hammerich: Om den rette Grundighed. 1847.
34. R. Bay: Om Kirkesangen i Danmark og Midlerne til dens Forbedring, 1840 s. 30.
35. Sangbog til Brug i Almueskoler, Odense 1844 og Melodier udsatte een, to eller trestemmigt til den af Fyns Stifts værende Samfund til Sangens Fremme. Svendborg 1844.
36. Jfr. en fyldig behandling af bl. a. forbindelsen mellem folke- og skolesang i fyrrerne, Karl Clausens artikel: Sangen mellem krigene og dens forudsætninger i 1840-erne. Årbog for Dansk Skolehistorie. 1970 s. 23.